

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На правах рукопису

КУЗНЕЦОВ
Олексій Миколайович

**РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФОРМ
ГОСПОДАРЮВАННЯ В АПК В УМОВАХ ЗМІНИ
ЗЕМЕЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

Спеціальності: 08.06.01 - Економіка підприємств і форми
господарювання
08.07.02 - Економіка сільського
господарства і АПК

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Львів - 1996 р.

AB 35.109

Дисертацією є рукопис. Робота виконана в Інституті регіональних досліджень НАН України

- Науковий керівник: доктор економічних наук професор **Г.С. Ємець**
- Науковий консультант: доктор економічних наук **М.А. Лендел**
- Офіційні опоненти: академік АН Вищої школи України, доктор економічних наук, професор **І.Р. Михасюк**
кандидат економічних наук **Р.Д. Фрис**
- Провідна установа: Закарпатський інститут агропромислового виробництва Української Академії Аграрних Наук

Захист дисертації відбудеться " 27 " червня 1996 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 04. 10. 01 по захисту дисертації на здобуття ступеня доктора наук в Інституті регіональних досліджень НАН України за адресою: 290026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту регіональних досліджень НАН України
Автореферат розісланий " 27 " червня 1996р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради, кандидат економічних наук

В.І.Жовтанецький

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00753849 (-)

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

1.1. Актуальність дослідження. Виняткове право державної власності на землю протягом тривалого часу призвело до відчуження селянина від землі, зниження його заінтересованості в результатах господарювання, а звідси - до спаду сільськогосподарського виробництва. Відомо, що продукт праці може знаходитися у повній власності лише того, хто є власником засобів виробництва, а стосовно сільського господаря - землі.

Земельна реформа є ключовим елементом аграрної реформи, яка спрямована на становлення нових відносин власності та перспективних форм господарювання, формування різноукладності, в аграрному секторі, формування ринку землі. В цей перехідний період розвиток аграрного сектору відбувається в нових соціальних, господарських і ринкових умовах. Практичний досвід нових господарських формувань і результати наукових пошуків підтвердили необхідність реформування економічних відносин на селі, а саме основної їх ланки - земельних відносин.

Необхідність та актуальність вирішення проблем формування власності в період переходу до багатуукладності господарювання і становлення змішаної економіки на селі визначили тему та зміст дисертаційної роботи, обумовили мету та структуру досліджень.

1.2. Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретичних і методичних основ та обґрунтування організаційно-економічних підходів в розвитку нових форм господарювання в умовах малоземелля Карпатського регіону, з врахуванням трансформації земельних відносин.

Відповідно до поставленої мети в роботі вирішувались такі завдання:

- розробка теоретичних основ, принципів, шляхів і регіональних особливостей формування різноукладності в аграрному секторі;

- обґрунтування етапів та процесів усунення знеособки колгоспно-кооперативної власності і уособлення майна;

- дослідження шляхів реформування відносин землекористування і формування власності на землю, приватизації земельних ділянок та створення ринку землі;

- прогнозування можливих варіантів подальшого реформування колективних сільськогосподарських підприємств в ході

проведення земельної реформи в малоземельних західних областях України;

- вивчення загальноекономічних передумов становлення та обґрунтування регіональних особливостей розвитку селянських (фермерських) господарств;

1.3. Предмет і об'єкт дослідження. Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні питання формування різноукладності в підприємствах А П К, оцінка соціально-економічної ефективності та особливостей проведення земельної реформи на Закарпатті в умовах малоземелля.

Об'єктом дослідження є - колективні, селянські (фермерські) сільськогосподарські підприємства та особисті підсобні господарства громадян Закарпаття на етапі переходу агропромислового комплексу до ринкових відносин.

1.4. Методологія і методи досліджень. Теоретичною та методичною основою досліджень послужили праці українських та зарубіжних вчених економістів-аграрників, Законодавчі акти та постанови уряду і парламенту України, Укази Президента України, з питань здійснення аграрної реформи, зокрема, приватизації в агропромисловому комплексі, матеріали Національної програми розвитку сільськогосподарського виробництва України на 1996-2005 роки, Програми земельної реформи в Закарпатській області. Теоретичні висновки і практичні рекомендації по формуванню різноукладності в аграрному секторі, реформуванню земельних відносин ґрунтовані на вивченні і узагальненні даних статистичних органів західних областей України, річних звітів сільгоспдприємств, результатів соціологічних досліджень проведених автором в колективних, селянських (фермерських) господарствах в Закарпатській області. В процесі дослідження використовувались методи економічного і статистичного групування, узагальнень, системного аналізу і синтезу, порівняльного і факторного аналізу.

1.5. Наукова новизна роботи полягає у :

- розробці окремих теоретично-методологічних питань формування різноукладності в аграрному секторі Закарпатської області;

- обґрунтуванні процесів усунення знеособілки колгоспно-кооперативної власності і уособлення майна в ході реформування колгоспів Карпатського регіону в умовах малоземелля;

- формуванні науково-методичних основ приватизації влас-

ності колективних і сільськогосподарських підприємств з урахуванням регіональних особливостей;

- обґрунтуванні доцільності і розробка пропозицій щодо створення територіальних асоціацій селянських (фермерських) господарств;

- обґрунтуванні соціально-економічних наслідків та ефективності проведення земельної реформи в різних природно-економічних зонах Закарпатської області.

1.5. Практичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні пропозицій щодо шляхів формування різноукладності в аграрному секторі Закарпатської області та етапів реформування сільськогосподарських підприємств громадського сектору. Етапи усунення знеособки колгоспно-кооперативної власності та уособлення майна використані в практиці реформування колективних сільськогосподарських підприємств області.

Результати дослідження, теоретичні і практичні висновки дисертації, щодо соціально-економічної ефективності земельних перетворень, формування відносин власності та шляхів подальшої приватизації в АПК, можуть бути використані державними і господарськими органами при розробці управлінських рішень, пов'язаних з функціонуванням сільськогосподарських підприємств різних форм власності.

Дисертант брав також участь у практичному втіленні методичних розробок по реформації колгоспу с. Велятино Хустського району Закарпатської області.

1.7. Апробація роботи. Результати дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на науково-практичних конференціях агропромислового комплексу Закарпатської області (листопад 1994 р.; лютий 1996 р.).

Методичні рекомендації систематично розглядались на засіданнях ради фермерських та колективних господарств області. Результати дослідження доповідались на підсумкових наукових конференціях в Інституті агропромислового виробництва (В. Бакта, 1993, 1994 роках).

1.8. Структура роботи. Дисертація містить вступ, три основні розділи, висновки, список використаної літератури. Загальний обсяг роботи 160 стор.

1.9. Публікація результатів дослідження. Основні положення дисертації опубліковані в 4 наукових працях загальним обсягом 2.9 д.а.

2. ОСНОВНІЙ ЗМІСТ РОБОТИ

2.1. Перехід аграрного сектору України до різноукладності вимагає створення принципово нової економічної системи господарювання. Замість монопольної державної та одержавленої кооперативної власності і однотипних виробничих відносин до цього, перебудовуються форми організації виробництва, економічні відносини на селі.

Основне завдання аграрної реформи полягає у відродженні і становленні конкурентноздатної різноукладної аграрної економіки. В дисертації досліджено два типи організаційних напрямів формування різноукладності в аграрній економіці: функціонально-галузевої та територіально-ієрархічної, що базуються на інтеграції різних форм власності та різних форм господарювання в аграрному секторі.

2.2. Формування різноукладності в аграрній економіці та її відродження має певне підґрунтя в надрах старої структури аграрної економіки. В першу чергу це індивідуальний сектор сільськогосподарського виробництва. Він зберігся у вигляді особистих підсобних господарств населення (ОПГН), які останнім часом значно зросли кількісно, розмірами, обсягами виробництва і реалізації продукції.

Суттєву базу для формування різноукладності складають самі колгоспи і радгоспи. Трансформація останніх в різні уклади іншого типу стало можливе в руслі загальних процесів економічних реформ, особливо приватизації і демонополізації.

З метою забезпечення успішного формування різноукладності в його базу мають бути покладені такі основні принципи, сформульовані в процесі дослідження і розкриті в дисертації:

- 1) використання різних форм власності; 2) поєднання різних форм господарювання; 3) поєднання різних видів, типів і розмірів підприємств; 4) підтримка розвитку селянських (фермерських) господарств, ОПГН; 5) збереження і раціональне використання наявної матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва, особливо великих колективних підприємств; 6) формування виробничої і соціальної інфраструктури.

В процесі дослідження з'ясовано особливості формування різноукладності в аграрному виробництві Закарпатської області. Ці загальні особливості зумовлені: по-перше - значно більшим

питомим потенціалом індивідуального аграрного сектору, ніж в цілому по Україні. В Закарпатській області частка особистих підсобних господарств населення вища, ніж в цілому по Україні, зокрема по валовому виробництву сільськогосподарської продукції - у 1.7 рази.

По-друге, - більшими можливостями до реформування господарських структур суспільного сектору - колгоспів і радгоспів.

Форми господарювання, формування земельної власності в процесі історичного розвитку пройшли значний шлях, але вони завжди проводились в адекватність зі станом і потребами розвитку продуктивних сил. Процес відокремлення землі від безпосереднього виробника проходив паралельно з процесом відокремлення землі як об'єкту господарювання від земельного власника.

2.3. Особливості утворення і становлення колективних господарств в колишньому СРСР наклали, відбиток на перебіг процесів відчуження від колгоспників засобів виробництва і спродукованих за їх допомогою сільськогосподарських продуктів. В результаті для цих процесів характерним є ряд послідовних етапів.

Перший з них - юридичне закріплення втрати права власності на усупільнене в ході колективізації майно - викликав, власне, формальне відчуження. Другий етап - перетворення частини усупільненого майна і спрямування основної частини валового доходу господарства у його неподільний фонд - викликав реальне відчуження. Третій етап - формування районної ланки управління сільським господарством і, зокрема, колгоспним - зумовив об'юрокращення колгоспно-кооперативної власності і байдужість по відношенню до управління справами господарства з боку спеціалістів. І, нарешті, четвертий етап - встановлення через адміністративно-командну систему партійного і державного керівництва сільським господарством дрібної опіки і командування колгоспами - викликав почуття нічийності колгоспного майна, його повне знеособлення.

2.4. Склалося так, що на Закарпатті, історично, суспільні і організаційно-економічні форми господарювання на селі впроваджувалися за класичним зразком як по всій Україні. У цьому процесі соціально-економічним аналізом можна умовно виділити чотири етапи, кожен з яких відрізняється змінами в землеволодінні. Але нам зараз важливо розглянути перший, який пов'язаний зі створенням колгоспів і радгоспів на селі як

суспільної форми господарювання і їх частковим реформуванням. Всі ці процеси здійснювалися в три послідовні великі акції. В ході першої акції - заснування колгоспів і радгоспів - змінювався, власне, і тип господарювання і його суспільна форма. Замість одноосібного селянського господарства створювалось громадське і особисте підсобне. Наслідком цього стало, так зване, усуспільнення землі. Якщо в 1946 р. 94.0% всіх посівних площ в області належало одноосібним селянським господарствам, то в 1950 р. їх залишилося 8.7%, а в 1956 р. - всього 0.1%.

Друга велика акція реформування суспільних форм господарювання на селі пов'язана із здійснюваним на початку 50-х років укрупненням колгоспів і радгоспів. А наслідок цього - з'явилися підприємства, засоби виробництва яких, зокрема, виходили за межі окремих сільських населених пунктів як цілісного організму. Відбулося своєрідне їх привласнення на рівні розпорядження. Виникла ситуація, при якій формальне відчуження безпосередніх працівників від землі перейшло в реальне.

Третя значна акція щодо реформування суспільних форм господарювання, яка вплинула також на землеволодіння на селі, була проведена на початку 60-х років (відбулося друге укрупнення колгоспів). Власність на засоби виробництва, зокрема землю, була відчужена не тільки від окремого працівника, а й від громади у цілому. Привласнення засобів виробництва на рівні розпорядження закріпилося за керівництвом колгоспів, яке відверто реформувалося у бюрократичний апарат.

2.5. Між функціонуванням сільськогосподарських підприємств в умовах центрально керованого господарства з адміністративно-командною моделлю управління і утвердженням ринкових відносин з пануванням вільного підприємництва і економічними методами управління лежить своєрідний перехідний період. На перше місце висувається проблема усунення знеосібки в землеволодінні. Подолання знеосібки в землеволодінні у колгоспно-кооперативній формі власності, на нашу думку, є встановлення уособлення її об'єктів.

Особливо пильної уваги заслуговує теоретичний висновок про те, що процеси усунення знеосібки колгоспно-кооперативної власності і уособлення майна повинно здійснюватися в порядку оберненому тому порядку, за яким здійснювалось відчуження. Цей висновок було покладено в основу етапізації, власне, процесу. Дисертаційне дослідження підтвердило, що усунення відчуження в

землевласності слід здійснити в такі послідовні етапи.

По-перше, необхідно здійснити переборення знеосібки і добитися уособлення колгоспно-кооперативного майна (в нашому випадку це - земля), як об'єкту колгоспно-кооперативного привласнення.

По-друге, необхідно надати колгоспникам (в більш широкому розумінні всім членам трудового колективу сільськогосподарського підприємства) можливість розпоряджатися уособленим майном колгоспу, як своєю власністю, через систему їх участі в управлінні справами новостворених сільгосп підприємств і створення для користування цим правом реальних соціальних і економічних умов.

По-третє, забезпечити реальні передумови для приватизації певної частини майна колгоспу групою колгоспних дворів чи окремими колгоспними дворами шляхом виходу з колгоспу і створення на основі особистих підсобних господарств і приватизованої частини майна колгоспу виробничих кооперативів нового типу (вони функціонують на принципах вільного підприємництва), а також приватних селянських і фермерських господарств.

У залежності від стану суб'єктивного (особистого) фактору аграрного виробництва у кожному колгоспі етап усунення відчуження колгоспників в землевласності і результатах господарювання набуває своїх особливостей.

2. 6. В умовах малоземелля Карпатського регіону можливіми є кілька напрямів і форм господарювання та управління, зокрема, й кооперативне в агропромисловому комплексі. Заслугове на увагу реформування існуючих колективних господарств у спілки селянських господарств. Першим етапом при цьому повинно стати реформування колгоспів та радгоспів через реформування орендних виробничих підрозділів у колективи власників на підставі об'єднаних земельних паїв на добровільній основі членів цих колективів.

Другий етап - це розподіл земельних паїв і поєднання земельних часток цих колективів.

Здійснення економічних перетворень в агропромисловому комплексі країни, подальша господарська реформа, передбачають створення на одному з наступних етапів корпоративізованих сільськогосподарських підприємств шляхом добровільної горизонтальної інтеграції їх структурних підрозділів або приват-

но-орендних підприємств. В цьому відношенні заслуговують на увагу питання реструктуризації вже існуючих структурних підрозділів колективних сільськогосподарських підприємств. Найбільш прийнятливим є шлях їх реструктуризації із збереженням господарсько-виробничої спеціалізації та утвердження приватної форми власності, включаючи юридичне визнання вартісного вираження майна підрозділів, тобто основних виробничих фондів, та наділення їх землею, тобто земельними ділянками у вигляді частки (паю), що належать переважно працівникам даних підрозділів, які вирішили добровільно об'єднатися в асоційоване селянське (фермерське) господарство.

2.7. На даному етапі організаційно-економічну функцію горизонтальної інтеграції таких підрозділів можуть здійснити територіальні асоціації селянських (фермерських) господарств, новостворені на принципах добровільної участі, партнерства і взаємовигоди товаровиробників і сільгосппідприємств всіх форм власності, включаючи і подвірні господарства населення. Практика здійснення реформувань в агропромисловому комплексі переконливо свідчить, що на сучасному етапі управлінсько-організаційні функції нормальної діяльності господарств фермерів-власників, районні асоціації селянських (фермерських) господарств виконати не в змозі, як кажуть, - руки не доходять. Тому є потреба створення на території нинішніх діючих 2-3 сільгосппідприємств та 3-4 сільських Рад, вищезгаданих територіальних асоціацій. До складу виконавчих Рад таких асоціацій селяни-фермери оберуть найбільш кваліфікованих спеціалістів-аграрників, справжніх господарів-власників земельних ділянок, голів фермерських господарств. Обрані, на громадських засадах Ради асоціацій зможуть оперативно вирішувати організаційно-господарські функції, представляти територіальну асоціацію в різних інстанціях.

Вважаємо, що необхідність створення територіальних асоціацій селянських (фермерських) господарств диктується організаційно-економічними вимогами сучасного стану структурної реорганізації агропромислового комплексу. По-перше, постає питання створення територіальних агросервісних служб та машинно-тракторних станцій для обслуговування селянських (фермерських) господарств, виконання основних механізованих технологічних процесів вирощування сільгоспкультур в даних господарствах. Селяни-фермери ще не запаслися набором відповідної

техніки для здійснення польових робіт на належному агротехнічному рівні. Колективні сільськогосподарські підприємства внаслідок зношеності наявного машинно-тракторного парку, відсутності фінансових коштів на придбання нової техніки, не в змозі забезпечити необхідний обсяг робіт для селянських господарств.

По-друге, слід вирішити питання координації діяльності кожного фермерського господарства, визначення його виробничої спеціалізації, зв'язків з партнерами.

По-третє, забезпечуючи товаровиробникам вільний вибір напрямів виробничої діяльності, є потреба організації ринків сільськогосподарської продукції та продовольства, визначення способів і форм організації реалізації продукції та придбання матеріально-технічних ресурсів. Тому, постає необхідність створення розгалуженої мережі незалежних (немонополізованих) оптових ринків, аграрних бірж, селянських торгових домів, оптово-роздрібних складів-ринків.

По-четверте, слід створити територіальні виробничі науково-опорні фермерські господарства, які б стали осередками впровадження передових технологій сільськогосподарського виробництва в ланцюгу "наука - техніка - виробництво".

Вважаємо, що для здійснення цього проекту слід забезпечити зв'язки і злагоджену партнерську роботу наступних суб'єктів господарської діяльності:

- Районної асоціації асоціацій селянських (фермерських) господарств;
- Територіальної асоціації селянських (фермерських) господарств;
- Земельного акціонерного банку (районного);
- Селянських (фермерських) господарств територіальної асоціації;
- Науково-опорного фермерського господарства;
- Подвірних господарств селян, в селах даної території;
- Машинно-тракторної станції територіальної асоціації селянських (фермерських) господарств;
- Агросервісного підприємства територіальної асоціації селянських (фермерських) господарств;
- Кооперативного магазину територіальної асоціації селянських (фермерських) господарств;
- Аграрної (районної) біржі;
- Селянського торгового дому (районного).

Нижче наводимо схему, в якій відображено структуру Територіальної асоціації селянських (фермерських) господарств та зв'язки її виробничих підрозділів з іншими суб'єктами:

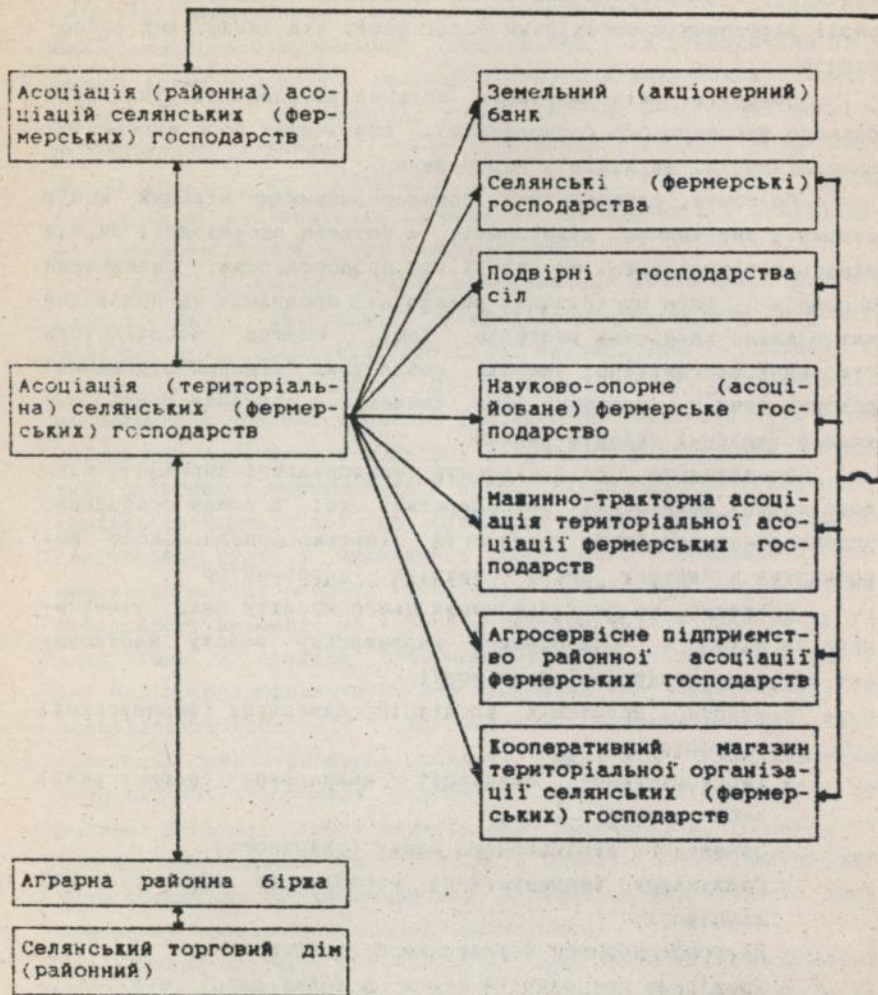

Схема 1. Структура територіальної асоціації селянських (фермерських) господарств в Ужгородському районі Закарпатської області та зв'язки її функціонуючих підрозділів.

Таку схему територіальної асоціації селянських (фермерських) господарств ми спробували ідентифікувати в Ужгородському районі Закарпатської області, на території де ведуть своє виробничу діяльність три реформовані сільгосппідприємства: ім. Горького, "Золотий колос" та "Ватра", і здійснюють свої владні функції чотири сільські Ради: Сторожницька, Тарновецька, Паладь-Комарівська та Холмецька. Вся територія налічує 7760 га землі, де розташовано 12 населених пунктів. Сільськогосподарські угіддя цієї території, що закріплені за користувачами різних форм власності налічують 6780 га, або 87,4%, в т.ч. ріллі - 4216 га, або 62,2%.

В цій ситуації, поряд з структурною перебудовою агропромислового комплексу, дальшого розвитку набувають селянські (фермерські) та особисті господарства населення. Внаслідок здійснення земельної реформи роль останніх значно зростатиме. Про кількісні і якісні зміни в умовах господарювання на селі свідчать і показники таблиці №1.

Динаміка показників землекористування та наявності худоби в населення на території сільських Рад Ужгородського району Закарпатської області (1990-1995рр.)

Назва показників	Станом на 1. 01. 96р. в розрізі сільрад				Станом на 1. 1. 90	1995 р. до 1990 р.
	Тар- ні- ве- цька	П. - Ко- ма- рів- ська	Кол- ме- цька	Всьо- го	Всього	
1. Наявність сільських дворів	1068	338	1126	2530	1680	в 1.5 рази
в т. ч. дворів колгоспників	610	256	351	1217	1106	1.1 рази
2. Кількість громадян, що мають землі у власності і користуванні	2400	1570	5060	9030	4211	2.1 рази
- всього с. г. угідь, га	864	546	605	2015	682	3.0 рази
- в т. ч. ріллі, га	672	335	360	1367	576	2.0 рази
3. Кількість присадибних ділянок	2010	740	3760	6526	1702	3.8 рази
- в гектарах	728	272	596	1596	704	2.3 рази
4. Виділено громадянам землі для сінокошіння і випасу худоби, га	180	183	84	417	123	3.4 рази
5. Кількість приватизованих земельних ділянок	41	13	1250	1304	-	-
- в гектарах	12.3	7.8	143	163.1	-	-
6. Наявність селянських (фермерських) господарств	13	16	10	39	-	-
- в гектарах	46	93	35	174	-	-
7. Наявність земель запасу місцевих Рад народних депутатів, га	82	51	80	213	-	-
8. Наявність худоби в населення (голів) - великої рогатої	445	278	363	1086	785	1.4 рази
- в т. ч. корів	380	212	301	893	473	1.8 рази
- свиней	768	519	984	3144	2295	1.4 раза

Аналіз показників табл. №1 підтверджує значні кількісні зміни в землекористуванні. За останні роки кількість громадян, що мають земельні ділянки у власності і користуванні збільшилась в 2.1 рази. Середній розмір земельної ділянки (сільгоспугідь), що припадає на одного користувача становить 0.22 га, а на присадибних ділянках - 0.24 га. Разом з тим, слід зауважити, що кожна присадибна ділянка на території приміської Холмецької сільської Ради становить в середньому лише 0.15 га, внаслідок обмеженості земельних наділів. В зв'язку з збільшенням поголів'я худоби, в 3.4 рази зросли наділи землі для сінокосіння і випасу, йде процес формування селянських (фермерських) господарств. Але, як видно, з даних таблиці, в середньому, кожне фермерське господарство має лише 4.5 га землі. Звичайно, на таких незначних земельних наділах, забезпечити нормально функціонуюче товарне виробництво неможливо.

У структурі вищеохарактеризованої схеми територіальної асоціації селянських (фермерських) господарств одним з підрозділів названо науково-опорне фермерське господарство, його майбутнє існування викликано практичною необхідністю. В Закарпатській області протягом останніх років проходить процес створення нових і формування діючих селянських (фермерських) господарств. Проте, цей процес не набув цілеспрямованого характеру.

Отже, в цій ситуації постає нагальна потреба організації науково-опорних фермерських господарств.

2.8. Під впливом багатьох причин області Західної України, зокрема Івано-Франківщини, Львівщини та Закарпаття прискореним темпом пішли по шляху земельної реформи. Йдеться про здійснення широких, комплексних перетворень в аграрному секторі. У той же час цей регіон України характеризується рядом особливостей перебігу процесу формування землевласності.

До останнього часу власність особистих підсобних господарств селян та інших громадян складали їх хлібні будинки, господарські будівлі, худоба, тощо. Земля, якою вони користувалися, була власністю держави. Сучасний етап розвитку цих господарств характеризується поповненням їх власності на земельні ділянки, що ними обробляються.

Друга особливість розвитку особистих підсобних господарств на сучасному етапі полягає в тому, що для них в останні роки характерно збільшення виробництва сільськогосподарської

продукції в особистих підсобних господарствах. Разом з тим, виявляється великий парадокс: виробник, який дає суспільству понад 40% сільськогосподарської продукції, перебуває поза увагою існуючої системи. Ні виробники, ні суспільство в цілому не знають, у що обходиться продукція особистих підсобних господарств.

У процесі проведення земельних перетворень в Закарпатті потрібно комплексно вирішити два взаємопов'язаних завдання: забезпечити функціонування високоефективного сільського господарства і відродити селянство, здатне вести виробництво на рівні світових стандартів. Враховуючи соціально-економічну, демографічну та психологічну ситуацію на селі, доцільно вести мову не про остаточні наслідки, а про соціальне середовище, в яких здійснюється земельна реформа.

У травні 1995 року групою, в складі якої був і автор, проведене соціологічне дослідження громадської думки населення Закарпаття. Аналіз цих даних підтверджує, що на Закарпатті відношення до землі історичне, тим більше зараз залишається першочерговим. Якщо глибше проаналізувати вищенаведені дані, то виходить, що тільки 1/3 опитаних людей за повернення землі колишнім її власникам. Залишається ще 2/3 відповідей, нехай характер їх і не рівнозначний. Але це дає підставу висунути думку, що більшість людей не поділяє передачі або повернення земельних ділянок тим жителям, котрим вони належали до успішного через націоналізацію і кооперування.

Статистика 1994-95 рр. свідчить, що в Закарпатті за рахунок праці населення (поза суспільним сектором виробництва у сільському господарстві) отримано 90-95% картоплі, 80-83% овочів, 75-80% молока, 75-80% всіх видів м'яса від загального виробництва продукції. Проте, згадане господарювання за рівнем спеціалізації, відношенням до місцевого та міхрегіонального ринку, впливом на рівень додаткового доходу має значні регіональні відмінності.

В умовах Закарпаття, одноосібний селянин у першу чергу працює на самозабезпечення сім'ї продуктами харчування. Його господарство є багатогалузевим і тільки деякі надлишки продуктів реалізуються на ринку. Такі господарства в умовах області можуть функціонувати і функціонують в окремих гірських і передгірських районах, де система централізованого державного,

а зараз це в основному кооперативного, постачання продуктами харчування відсутня. Досвід показує, що одноосібні селянські господарства у "чистому" вигляді навряд чи є життєздатним, і їх власники прагнуть розширення виробництва ринкового продукту.

Одним із важливих соціальних наслідків проведення земельної реформи в Закарпатті є становлення і дальший розвиток селянських (фермерських) господарств. Їх переваги перед іншими визначаються рядом обставин. По-перше, господарство, в якому стрижнем мотивації трудової активності працівників є особистий інтерес, усуває проміжні соціальні ланки між працівником, засобами виробництва і результатами праці. По-друге, за своєю організаційною структурою воно найбільш повно використовує специфіку сільського способу життя, який полягає в локальності поселенської структури села і єдності на цій основі виробничої, побутової і культурної сфер життєдіяльності селянина. І, по-третє, такий тип господарства створює на виробничій базі як основи життєдіяльності єдині умови життя, цілі та інтереси для всіх членів сім'ї, виступаючи, таким чином, консолідуючим фактором сім'ї як основного осередка суспільства.

З цього випливає найбільш важливий висновок про те, що селянське (фермерське) господарство - це не стільки форма організації праці, виробничий осередок, але сфера життєдіяльності селянина, його спосіб життя, який включає види професійної діяльності, форми становлення ділових відносин і контактів у процесі виробництва і реалізації продукції, спосіб мислення та психології селянина, його соціальне становище і статус.

За час проведення земельної реформи, навіть в тих районах області, де макроекономічна ситуація загалом стабілізувалась, все ж таки має місце істотне зменшення обсягів сільськогосподарського виробництва. В 1990 році валовий продукт сільськогосподарства всіх форм власності складав 758.8 млн. крб. (у порівняльних цінах 1983 р.). За період 1991-1994 років відбулось його різке скорочення аж до 575.4 млн. крб. в 1994 р. в колективних господарствах він зменшився в 3 рази. Так в 1990 р. було його вироблено на 251.4 млн. крб., а в 1994 р. - тільки на 84.7 млн. крб. В державних сільськогосподарських підприємствах також відбувся спад з 103.4 млн. крб. в

1990 році до 38.6 млн. крб. в 1994 році. У приватних же господарствах навпаки відбулося зростання валової продукції сільського господарства. Так в 1990 році особисті підсобні господарства населення виробили валової продукції на 404.0 млн. крб., а в 1994 р. вже на 448.7 млн. крб.

Спостерігається стійка тенденція до зростання питомої ваги приватних господарств у загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції. Якщо в 1990 р. вона складала 53.2%, то в 1994 р. - 78.8%, в тому числі особисті підсобні господарства населення в 1990 р. - 53.2%, а в 1994 р. - 78.9%.

Величчю істотною причиною скорочення сільськогосподарського виробництва є також розпочате без комплексної підготовки реформування відносно великих господарств. Ця акція супроводжувалася руйнуванням їх виробничої бази, формуванням нерациональної структури основних фондів галузі. Всього за чотири роки з моменту початку земельної реформи продуктивні сили сільського господарства області зруйновані до критичної межі.

Найважливішими наслідками діяння соціально-психологічного фактору в реформуванні земельної власності є:

По-перше, прискорено процес радикального перегляду теорії приватизації та форм власності. На цьому шляху визнано й розвинуто найпрогресивніші ідеї щодо цих проблем.

По-друге, павання майна прискорило глибокі зміни в земельних відносинах власності.

По-третє, павання майна стало однією з предумов для організаційних перетворень у сільськогосподарських підприємствах, реформовано їх виробничо-господарські структури, які повніше відповідають сучасним вимогам.

3. ВИСНОВКИ

1. Соціально-економічний аналіз проведений в процесі дисертаційного дослідження показав необхідність врахування регіональних особливостей в питаннях проведення земельної реформи і трансформації форм власності.

2. Для сільськогосподарського виробництва Закарпатської області характерно те, що колективізація тут здійснювалася виключно у повоєнний період, переважно в 1949 і 1950 роках.

Особливості утворення і становлення колгоспів наклало

відбиток на перебіг процесів відчуження від селян засобів виробництва, а в першу чергу землі. В результаті для цих процесів характерним є ряд послідовних етапів. Перший з них - юридичне закріплення втрати права власності на усупільнену в ході колективізації землі - викликав, власне, формальне відчуження. Другий етап - перетворення частини усупільненого майна і спрямування основної частини валового доходу господарства у його неподільний фонд - викликав реальне відчуження. Третій етап - формування районної ланки управління сільським господарством і, зокрема, колгоспами - зумовив обірокращення колгоспно-кооперативної власності і байдужість по відношенню до управління справами господарства з боку спеціалістів. І, нарешті, четвертий етап - встановлення через адміністративно-командну систему партійного і державного керівництва сільським господарством дрібної опіки і командування колгоспами - викликав почуття нічійності колгоспного майна, його повного знеособлення.

3. Основна мета здійснення нинішньої аграрної реформи полягає у відродженні і становленні конкурентноздатної різноукладної аграрної економіки, шляхом формування селянських спілок, кооперативів, фермерських господарств. Дисертаційне дослідження підтверджує життєвість слідуєчих типів організаційних напрямів формування різноукладності в аграрній економіці: функціонально-галузевий і територіально-ієрархічний. Вони базуються на інтеграції різних форм власності та різних форм господарювання в аграрному секторі. Особливо заслуговують на увагу становлення фермерського укладу та асоційованих форм господарювання на селі.

4. Відродження і формування різноукладності в аграрній економіці має певне підґрунтя в надрах старої структури аграрної економіки. Перш за все, це особисті підсобні господарства населення, які внаслідок проведення земельної реформи зросли кількісно, розмірами, обсягами виробництва і реалізації продукції. В Закарпатській області в 1994 році в особистих підсобних господарствах населення та селянських (фермерських) господарствах вироблено 78% всієї валової продукції сільського господарства. Таким чином регіональні особливості Закарпаття обумовлені необхідністю широкого розвитку індивідуальних фермерських господарств при широкому розвитку кооперативних форм господарювання в насінництві, селекційній справі.

Інститут В. Стефанишина
Ат України

сервісного обслуговування.

5. Між функціонуванням сільськогосподарських підприємств в умовах центрально керованого господарства з адміністративно-командною моделлю управління і утвердженням ринкових відносин з пануванням вільного підприємництва і економічними методами управління лежить своєрідний перехідний період. Протягом якого вирішувється ряд завдань, зокрема, зміна суспільної форми організації виробництва. Йдеться, передусім, про реформацію колгоспів і радгоспів у напрямку усунення знеосібки належного їм майна і повного переборення відчуження колгоспників і робітників радгоспів від використовуваних ними засобів виробництва, в першу чергу, землі.

6. З метою усунення відчуження колгоспників від громадських засобів виробництва і його результатів доцільно здійснити ряд послідовних етапів, обернених етапам, в які здійснювалось відчуження. Це, зокрема, переборення знеосібки і уособлення колгоспно-кооперативного майна, як об'єкту колгоспно-кооперативного привласнення. Це, по-друге, надання права колгоспникам розпоряджатися уособленим майном колгоспу, як своєю власністю через систему їх участі в управлінні справами колгоспу і створення для користування цим правом реальних соціальних і економічних умов. Це, по-третє, приватизація певної частини майна колгоспу групою колгоспних дворів чи окремим колгоспним двором шляхом виходу з колгоспу і створення на основі особистих підсобних господарств і приватизованої частини майна колгоспу виробничих кооперативів нового типу (вони функціонують на принципах вільного підприємництва), а також приватних селянських і фермерських господарств.

7. Соціальне відродження села, як центральне завдання і найважливіше веління сучасності, може бути здійснене лише на основі комплексного вирішення проблем багатуокладності аграрного сектору, реальної множинності форм земельної власності. Аналіз даних соціологічного опитування здійсненого в процесі дисертаційного дослідження підтверджує, що більшість опитаних, а саме 35.19% за те, щоби передати землю тим, хто працює на ній сьогодні. Треба усвідомити, що акція передачі земельних ділянок колишнім їх господарям соціально небезпечна.

8. Одним із важливих соціальних наслідків реформування земельної власності в Закарпатті є становлення і дальший розвиток селянських (фермерських) господарств. Селянське (фер-

мерське) господарство - це не стільки форма організації праці, виробничий осередок, скільки сфера життєдіяльності селянина, його спосіб життя. Він включає види професійної діяльності, форми становлення ділових відносин і контактів у процесі виробництва і реалізації продукції, спосіб мислення та психології селянина, його соціальне становище і статус.

4. Основні положення і результати дисертації викладені в наступних друківаних працях:

1. Кузнецов А. Н. Условія диктують економіка і екологія//
Защита растений. М. -1983 г. №10. -С. 8
2. Кузнецов А. Н. Земельная реформа в Закарпатье//
Земледелие. М. -1984 г. №2. -С. 5
3. Кузнецов О. М. До питання проведення земельної реформи в Закарпатті. Збірник наукових праць Закарпатського інституту агропромислового виробництва. 1986р. , №5.
4. Методичні рекомендації по визначенню нормативів плати за природні ресурси. - Ужгород: Львівське від Ін-ту економіки АН України, 1982. -34 с. (в співавторстві).

А Н О Т А Ц И Я

Кузнецов А. Н. Региональные особенности трансформации форм хозяйствования в А П К в условиях смены земельной собственности.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности: 08. 06. 01 - Экономика предприятий и формы хозяйствования, 08. 07. 02 - Экономика сельского хозяйства и А П К. Институт региональных исследований Национальной академии наук Украины, Львов, 1986.

В условиях развития новых форм хозяйствования раскрыт процесс реформирования отношений собственности и оптимизации регионального землепользования. Даны предложения по проведению реформирования отношений собственности с целью успешного решения возникших экономических и социальных проблем в условиях Карпатского региона.

ANNOTATION

Kuznetsov A. N. The regional peculiarity of transformation form economy in the agriculture taking into account changes of land property.

The dissertation thesis for the scientific degree of Candidate of Sciences (Economy) in the Specialities 08.06.01 - Economics of Plants and Forms of Economy, 08.07.02 - Agriculture and agriculture processing industry. Institute of Regional Research of National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, 1996.

It has been illuminated the process of reforming of different property relation and optimisation of rational land using in the conditions of developing new forms of husbandry. The propositions on reforming the property relations have been presented to solve with success the arising economical and social problems in conditions of Karpation region.

Ключові слова: регіон, форми господарювання, земельна власність, пакування, приватизація.

A. Kuznetsov

436828

AB 35.109